

THEOLOGIE A HOSPODÁŘSKÁ PRAXE I TEORIE

J.S.Trojan

Téma práce se může zdát na první pohled apartní. Co může mít theologie, chápeme-li ji jako systematické promýšlení biblického poselství a obsahu víry církve a křesťanů, společného s činností, jejímž účelem je vytvářet a získávat hmotné statky a služby? Není biblická zvěst určena především člověku v hlubině jeho existence? Nemíří víra k jádru naší orientace v dějinách a kosmu, nejde jí spíše o otázky smyslu života jako celku, k nimž je člověk jako pracovní síla, jako výrobce či konzument - to jsou mody jeho fungování ve světě hospodářství - vytažen jen druhotně? Není úkolem theologie především reflexe základního vztahu člověka k Bohu a k spolubližním, v němž hrají prvořadou úlohu vina, odpuštění, ospravedlnění? A na druhé straně: nepatří hospodářství a lidská účast v něm do oblasti skutků, jimiž nemůže být náš život ospravedlněn, protože to, co nás hlubinně zakládá, je milost a nikoliv výkon?

Úvodní otázky mají naznačit vzdálenost mezi theologií a ekonomikou či ekonomii, kterou, jak se zdá, nelze snadno překlenout. Bohoslovecké myšlení si musí, chce-li k tomuto vztahu říci něco kompetentního, vytvořit předpoklady pro rozhovor, který nade vši pochybnost je právě v období přebujelého ekonomismu tak žádoucí. Bohoslovec k tomu není veden jen čistě akademickým zájmem. Patří to k jeho pastýřské odpovědnosti. Homo oeconomicus či dnes spíše homo consumptionis jako prototyp naší civilizační éry se má stát adresátem biblického poselství nikoliv mimo své dějinné působení, nýbrž v něm. Postavíme-li vztah theologie a ekonomie(ky) do světla tohoto požadavku, je patrné, že nejde o okrajovou problematiku. Intenzita ekonomické vázanosti moderního člověka je totiž nesrovnatelně vyšší než tomu bylo dříve v důsledku stále rostoucího zespolečnění výroby a celkové mezinárodní propojenosti ekonomických vztahů. Z toho plyne, že status pracovní síly (či konzumenta nebo výrobce) má pro člověka a povahu jeho pobytu na zemi dnes závažnější dosah. Ekonomika a ekonomie se stávají něčím víc než uzavřenými oblastmi specializovaných lidských aktivit, vedle nichž více méně samostatně působí kultura, politika, vojenství a další civilizační procesy. Ekono-

mika, a jak je stále zřejmější, její technologické struktury, podstatně ovlivňuje lidské i přírodní prostředí. A opět: neděje se tak jen tu a tam, v společnostech jednoho či dvou kontinentů, nýbrž v globálních rozměrech a v stále univerzálnějším propojení. Ekonomika a ekonomie se stávají planetární lidskou otázkou.

Navíc jsme svědky toho, že theologie a ekonomika i její teorie se k sobě přibližují proto, že na obou stranách dochází k rozšíření zorného pole: bohoslovec si začíná v posledních desetiletích být vědom, že musí porozumět člověku v jeho dějinné, civilizační podmíněnosti^a, má-li biblická zvěst proniknout až do míst, kde dnešní člověk žije a jedná, a nejvyspělejší část ekonomické teorie ví o tom, že ekonomické problémy v éře automatizace a robotizace nabývají nových aspektů, které jsou mimoekonomické povahy - měřeno tradičními hledisky - t.j. že efektivní chod ekonomického života vyžaduje takovou kvalifikaci pracovní síly, jež do sebe vstřebává univerzálnější lidské dimenze, než tomu bylo za éry tovární, mechanizované výroby. Ekonomika jde vstříc svému mimoekonomickému vyústění, jež se stává předpokladem jejího vskutku humánního poslání. V této antropické perspektivě, v níž vystupuje ekonomika jako jedno z děl člověka a theologie jako jedna z reflexí o smyslu člověka v kosmu, se rozhovor označený tématem této práce může stát podnětným pro oba partnery.

Theologie a ekonomika

A) Předpoklady theologické reflexe ekonomických otázek

Theologii je celá řada. K rozhovoru o ekonomických otázkách, praktických i teoretických, není připravena kterákoliv theologie. V rámci katolického myšlení je to především přirozená theologie, jež má k dané problematice "přirozený" přístup: pro ni je veškerá skutečnost ať přírodního či dějinného charakteru něčím, odkud lze cestou kritické analýzy dospět v dalších syntetických krocích k pročištěnému

^a Tento úkol si na přelomu století předsevzal kulturní protestantismus, ale příchodem I. světové války se dostává do hluboké krize. Poválečná kritika dialektické theologie - v mnohých stránkách oprávněná - nemohla však zapudit některé otázky, jež kulturní protestantismus nastolil. Vracení se v pozměněné podobě na pořad dne, o čemž svědčí diskuse v ekumenickém hnutí, zvláště intenzivní od šedesátých let, a v neposlední řadě i agenda II. vatikánského koncilu. V knize Martti Lindquista, *Economic Growth and the Quality of Life (An Analysis of the Debate within the World Council of Churches 1966-1974)*, Helsinky 1975, najdeme témata konferencí Světové rady církví (SRC), studijní materiály a usnesení svědčící o oživení zájmu ekumény o společenské problémy v nejširším smyslu, tedy problematiky, kterou měl na mysli kulturní protestantismus.

obrazu člověka a světa, který je v korespondenci s řádem Boží milosti. Gratia non tollit naturam, sed consummat. Na půdě této theologie je člověk chápán komplementárně jako ohnisko přirozených rozumových a duchovních aktivit, které se realizují nejen v osobní sféře, nýbrž i v předivě společenských struktur. Předmětem jejího zájmu je tedy člověk i jeho dílo, jeho osobní svět i vztahy, které osobní dimenzi přesahují v horizontální i vertikální rovině. Katolík je na rozhovor o dané otázce připraven a priori lépe než protestant.^a Nemá vůči němu zábrany a je ochoten vstoupit na pole partnera, aniž by trpěl komplexem, že se pleče do obecných živností. V rámci protestantského bohosloví, pomineme-li již zmíněný kulturní protestantismus (viz pozn. na str. 2), najdeme spíše odstup (Bultmann a theologie pietistické ražby) nebo dosti nekritické nadšení pro theologii "zdola", jež ekonomicko-společenské kategorie chápe přímo jako paradigmata zjevení^b. Chybí strážlivé, věcně kritické hodnocení společenských jevů, mezi něž patří ekonomika a její teorie, i soustavnější reflexe vlastních bohosloveckých předpokladů a možností. Je třeba říci, že bohoslovci pobarthovské generace to jde o to nesnadněji, oč intenzivněji jeho učitel podtrhl protestantský princip diastáze mezi Bohem a světem. Ta mu brání nahlédnout, že i v tak profánních souvislostech, jakými se vyznačuje hospodářský život, se lidská otázka klade naléhavě, ba možná naléhavěji než v oblastech, které si tradičně nárokují být privilegovaným místem pro vztah Bůh: člověk (církve, její zvěstování, svátostný život).

Ostatně podobnoství o posledním soudu z 25. kapitoly Matoušova evangelia je dostatečným mementem, abychom jedinou skutečnost, do níž jsme postaveni, neroztrhli na oblast profána a sakrálna, oblast víry a oblast skutků. Že v této jediné skutečnosti se mísí a prostupují aktivity nejrůznějšího druhu a jejich reflexe, není повеlem k bázlživému úniku do jedné z nich, nýbrž spíše výzvou k dialogu, v němž by byly všechny vystaveny kritickému ohledání.

K takovému přístupu bude v rámci protestantské tradice ochoten nejspíše bohoslovec, který si je vědom úzkého sepětí theologie a antropologie, motivů inkarnačních a eschatologických. Může pro takové

^a Analogií k theologia naturalis v katolickém konceptu představuje učení o Božích stvořitelských rádech lutherské theologie, kde ovšem ekonomické otázky přicházejí ke slovu až v etické aplikaci těchto ráků.

^b Mám na mysli theologii osvobození, Casalisův koncept theologie lidu, který vychází z třídně-ekonomických vztahů; viz jeho knihu *Die richtigen Ideen fallen nicht vom Himmel*, Kohlhammer, Stuttgart 1980.

sepětí uvést přesvědčující důvod? S ohledem na zvolené téma se musím omezit jen na několik poznámek:

Theologická reflexe musí věrně zobrazovat pohyb svého "předmětu"^a, jímž je uzavřený Boží příběh, jak jej předkládá biblické poselství. Je charakterizován několika rysy: Bůh se svobodně obrací k svému stvoření a v něm k člověku a jeho dějinám. Jde mu o vysvobození a dovršení člověka a světa. Na tomto díle pracuje až posavad (Jan 5,17). Součástí tohoto díla jsou Boží výzvy a zaslíbení, které nabývají na síle v příběhu Ježíše Krista a v éře Ducha svatého. Boží starost o svět a člověka, aktivní zasahování jeho Slova a tlak jeho Ducha v dějinách tvoří předpoklad pro bohosloveckou reflexi, která je s to rozpoznávat v dějinných aktivitách jednotlivců i lidských pospolitostí ty stránky, které Božímu dílu buď překážejí anebo je usnadňují. Všechny jevy dějinného života chápe ve světle Božího pohybu ne jako neproměnná fakta, nýbrž jako jevy a události, které jsou zasazeny do pohybu dovršení. (Viz pozn. na této straně.) V theologické reflexi smíme

^a Patří k nejsvícenější otázkám posoudit, kde stojí, t.j. v jakém vztahu se ocitá bohoslovec v okamžiku, kdy podniká reflexi toho, co je předmětem jeho disciplíny. Tradiční pochopení theologie jako nauky o Bohu, jak to naznačuje sám název: theolegein, theos+logos, neuspokojuje. Je totiž možno právem namítnout, že theologie v takovém případě postupuje jako ostatní vědy: klade svůj předmět "před sebe" a reflexi tohoto "představeného předmětu" koná za předpokladu, že a) tento předmět neprochází ustavičnou proměnou, anebo b) pokud se mění, že získá a charakteru těchto proměn informace, které jí umožní transformaci předvídat a popsat. V tomto přesvědčení jí utvrzuje zkušenost, že tam, kde by se předmět "chaoticky" objevoval a ztrácel, nebylo by poznání možné. Vždyť každý vědec koná svou práci za předpokladů (např. že zkoumaná jsoucná jsou), které hlouběji nezkoumá; prostě s nimi počítá jak při konstrukci hypotéz, tak i v experimentální praxi.

Předmět theologie je však "předmětem" svého druhu. Nelze vůči němu být v postavení pozorovatele. Pascalův důraz na to, že le Dieu d'Abraham, le Dieu d'Isaac, le Dieu de Jacob, le Dieu de chrétiens, est un Dieu d'amour et de consolation, Melanchthonovo díkmu, že poznat Boha (Krista) znamená poznat jeho dobrodiní pro nás, Barthem vyostřeně pointovaný příklon Boha, který je zcela jiný, k vlastnímu stvoření a Bultmanův důraz na existenciální napětí, v němž jediné lze vypovídat o Bohu, ukazují stejným směrem: Theologie jako myšlení o Bohu se může realizovat jen jako krize tohoto myšlení, jako otřes toho, kdo Boha "myslí". "Předmět" theologie vystavuje bohoslovce tlaku své apelativní přítomnosti. Jak se zachováme a co učiníme, přichází-li un Dieu d'amour et de consolation, když poznáváme jeho dobrodiní, když jsme voláni k odpovědnosti a vybízeni k proměně myšlení i činů?

Bohoslovecká reflexe musí na každém kroku prozrazovat svůj předmět, který se ustavičně vymyká její dispozici a láme její vypracovaná pravidla a etablované postupy. Toho je schopna je tehdy, respektuje-li jako základní předpoklad svého počínání skutečnost, že je jen tehdy slovem o Bohu (boho-sloví), je-li zároveň slovem o nás, o dějinách, o světě v události jejich vyjevování ve světle Boží přítomnosti (či spíše Božího přicházení), t.j. v pohybu k svému pravému určení. Platí-li, že člověk je stvořen k obrazu Božím (Gn 1,26), pak lidský svět ve svých danostech, strukturách, setrvačnostech i aktivitách je nutno vykládat ve světle Božího příběhu s tímto světem.

předjímat pohyb dějin jako celku i jejich jednotlivých součástí (instituce, struktury, státy), protože je chápeme jako entity, které jsou pod neustálým duchovním tlakem toho, kdo přichází, kdo sestupuje^a, aby je vytrhoval z danosti, setrvačných sil a zotročujících tendencí. Odtud nabývá bohoslovec jistoty, že při rozboru jevů společenského života nepodniká cosi nevlastního, co by odvádělo jeho pozornost nežádoucím směrem. Proto se odvažuje uvažovat o theologii hospodářství, o theologii ekonomie. Theologie se pochopitelně nemůže zabývat rozsáhlými oblastmi ekonomiky, v nichž dominují technologické procesy těžební, zpracovatelské, komerční či právní aspekty hospodářského života, tedy oblastmi, v nichž převažuje věcná stránka hospodářských procesů. To je vskutku svěřeno především pojednání ekonomie jako vědy. Bylo by však mylné dovozovat, že theologie se může vztahovat ke všem jevům hospodářského života jen podobným způsobem, jako se vztahuje k jevům, které zkoumá dejme tomu geolog nebo mineralog. Tu se bohoslovec musí vskutku takřka výlučně omezit jen na slovo k vědci samotnému, předmět jeho vědy se však vymyká bohoslovecké kompetenci. V hospodářském životě tomu tak zdaleka není: zde jsme konfrontováni se složitými vztahy mezi lidmi navzájem, máme však zároveň co činit s věcnými stránkami spolu s jejich zpětnými účinky na mezilidské vztahy. Má-li její slovo mít význam pro ekonomický život a ekonomii, musí theologie pochopit propojenost aktivit lidských subjektů a věcných stránek hospodářského života, což po Marxových ekonomických analýzách nabylo takřka imperativní povahy pro všechny společenské vědy.

V dalších výkladech se pro větší názornost soustředím nejprve na oblast hospodářskou a potom na oblast její teorie (ekonomie). Theolog má před svými očima západní i východní typ hospodářství, tržní či plánovanou ekonomiku. Z množství problémů vybírám ty, které se jeví pro odpovědnost theologie a její pastýřskou službu ve společnosti jako podstatné.

^a Boží příchod a sestup nechápu supranaturálně a předmětně: jde o konstatování, že dějinné události nejsou holými fakty, jež by bylo možno vyloučit odkazem na jejich imanentní složky. Je jim nutno především porozumět v jejich motivaci, v intenci smyslu. A kde se klade otázka po smyslu, vstupují do popředí ty stránky faktů, jevů, událostí, které přesahují jejich vnější konstatovatelné komponenty. Jinými slovy: fakta, atd. je třeba vidět ve světle pravdy, v horizontu pravého učení. A je to "sestup", "příchod" pravé skutečnosti (Boha) k faktům. Taktó přistupovat k faktům je možné jen za předpokladu, že sami sebe i svůj vztah k nim a je samotné vidíme ve světle pravé skutečnosti, jež se k nim váže, k nim přichází. To je inkarnační motiv bohosloveckého myšlení, které uplatňuje při výkladu (srv. s poznámkou na str. 4).

B) Ekonomika v zorném poli theologie

1. Otázka moci

Průvodcem ekonomické aktivity je hospodářská a odvozeně politická moc. Stále rostoucí podíl ekonomicky aktivních subjektů hospodářského života spolu se stoupající úrovní techniky a technologie má za následek růst celkového potenciálu společnosti. Dnešní pestrost a kvalita užitných statků je nesrovnatelná s úrovní, která byla běžná v předindustriální éře. Dnes vlastní průměrný občan větší porci statků než ve středověku leckterý velmož. Jakmile podíl vyrobených statků podstatně překročil dávku, která byla nutná k prosté produkci, začala se společnost vzdalovat původní striktní závislosti na přírodním prostředí a zdroje navíc, ať už ve formě akumulace či stoupajících důchodů či úspor, se staly mobilizovatelnými agregáty narůstající moci.

Odhlédneme-li od moci v psychologicko-morálním smyslu (např. od moci rodičovské, vychovatelů, od autority určitých profesí apod.), jde v životě společnosti převážně o hospodářskou moc, která vyrůstá z aktivit bezpočtu jednotlivců vstupujících každodenně do výrobních procesů.

Novodobé dějiny jsou tedy charakterizovány stále sílící mocí, ať už jednotlivců nebo silných hospodářských seskupení a států. Na Západě jsou to nadnárodní společnosti (multis), na Východě prakticky stát jako generální zaměstnavatel, řídicí takřka veškeré hospodářské procesy.

Fenomén moci, její růst a distribuce, nemůže být pro theologickou reflexi čímsi zanedbatelným nebo dokonce neutrálním. Skutečností, že Bůh je chápán biblickými svědky jako Pán, mocný vládce a v dogmatické tradici dokonce jako Všemohoucí, zvěst o panství Ježíše Krista a vládě Ducha svatého, to vše nutí bohoslovce, aby konfrontoval mocenské atributy připisované Bohu, s mocí, která je esencí "tohoto věku", aby ukázal na její nosné i zhoubné aspekty. Musí se pokusit zdůvodnit legitimitu moci v moderní společnosti vůči anarchistickým sklonům určité části křesťanstva či jiných společenských směrů, a zároveň vymezit její hranice vůči totalitním nárokům mocenských útvarů.

Jde o to, aby moc nepustošila společenský život a lidské vztahy, nýbrž aby sloužila pozitivním cílům, jež vyjadřuje apoštol slovy: "abychom pokojný život vedli" (I Tim 2,2). Moc nelze sprovodit ze světa, patří neoddělitelně k typu civilizace, který lidstvo cílevědomým rozhodnutím i bezděčnými akty uvedlo v pohyb zhruba od renesance.

Protože moc vzniká z aktivit povýtce ekonomické povahy, i když její spektakulární podoba na sebe bere často i jiná přiodění - např. politic-

ké či vojenské - musí theologie zkoumat procesy, jimiž vznikající moc je přerozdělována ve společnosti i mezi státy. V této souvislosti půjde zejména o to, aby nedocházelo k soustředování moci do rukou jednotlivců či několika málo institucí, nebo aby moc nebyla dokonce uzurpována jediným centrem.^a Monopol moci s sebou nese zlověstné deformace; moc ztrácí vymezující protějšek, sklouzává čím dál více k narcistnímu sebeshlížení, činí si neoprávněný nárok na stále rozsáhlejší okruh společenských aktivit a ztrácí schopnost sebereflexe. Démonizace moci, její protibožský a protilidský charakter jsou takřka nevyhnutelným důsledkem (militarizace hospodářské oblasti i ostatních sfér společenského života!). K pastýřské moudrosti theologie patří odpovědnost za to, aby tento sesun moci do polohy obecného ohrožení byl včas rozpoznán a zachycen. K tomu je mj. třeba soustavných analýz společenského života, jeho etablovaných struktur i skrytých jevů a tendencí.^b Theologie tu může pochopitelně pokrýt jen velmi skrovnou část problematiky. Proto musí stát v soustavném rozhovoru s filosofii a společenskými vědami.

Nebezpečí, která jsou spojená se stále narůstající mocí, lze konstatovat na obou stranách dělící čáry mezi Východem a Západem. Patří ke kritické odpovědnosti křesťanů v rozděleném světě, aby společně i odlišné znaky dokázali rozeznat a neupadali do iluze, že destruuující příznaky moci narůstají převážně jen v jedné části světa. Jde o to, aby kritika moci ve vlastní společnosti, nezbytná a oprávněná, nebyla provázena naivní představou, že v druhé oblasti je nadbytečná, protože zde moc funguje údajně jen jako pozitivní síla.

^a Sem patří volání po novém světovém ekonomickém řádu, který by odstranil příkré rozdíly mezi bohatými a chudými částmi světa. Co platí o růstu a koncentraci moci v měřítku jednoho státu, je stále intenzivnějším problémem mezinárodních vztahů. Ruku v ruce s věcnými stránkami ekonomických procesů (technologická nadřazenost vyspělých zemí a rostoucí zadluženost rozvojových zemí) jde i o lidské dimenze této problematiky: sociální nerovnost, rostoucí neklid a napětí dnešních rozvojových zemí i v mezinárodních vztazích. Redistribuce moci je na pořadu dnů.

^b Je třeba myslet na rozbor věcných stránek ekonomických procesů, jež v sobě skrývají tendenci ohrožení: např. překotná industrializace, nelítostná exploatace přírodních zdrojů, necitlivý přístup k přírodnímu prostředí atd. Tyto postupy nejsou od počátku diktovány zlovůli, nýbrž rozrostly se nereflktovaně cestou svérákonosti a jejich skrytý osten byl odhalen až tehdy, kdy jejich pustošivý dopad nabyl spektakulární podoby. Poučná je v tomto kontextu ekologická krize, která je důsledkem ideologie ekonomického růstu a opožděného nahlédnutí, že surovinové zdroje jsou omezené. Theolog bude muset v této souvislosti nově zhodnotit i ta biblická místa, která v padesátých letech, v období hospodářského boomeru i ideologie bezlimitního růstu, byla vykládána jako ideově podpůrný stimul k této nekritické civilizační euforii (např. Gn 1,28: podmanění země). U nás jsme si tím dodávali sebevědomí, že nejsme ideově zaostalí, protože samotná bible podporuje vědu a její technickou aplikaci.

Problém moci je o to naléhavější, že logika ekonomického života a pozornost jeho řídicích složek je zaměřena jakoby jinam. Hlavním motivem se zdá být podnikatelské uplatnění a zisk (Západ) či uspokojování potřeb obyvatelstva (Východ). Moc se v tomto pohledu jeví jako vedlejší produkt a stává se předmětem pozornosti spíše až ve své politické transformaci. Moc státu a státních institucí sahá však svými kořeny hluboko do hospodářského zázemí; zde má svůj původ, odtud se vydává na cestu proměn různými směry. Filosofická a theologická reflexe by neměla tuto stránku hospodářských procesů přehlédnout. Musí si být vědoma dvojproblému: za zdánlivě věcnými a institucionálními aspekty hospodářského života stojí lidské rozhodnutí, nároky a zájmy, a naopak: z tvůrčí aktivity lidí vznikají aparatury, stroje a zařízení, jež si vynucují zpětné změny v lidském chování a ve vztazích mezi lidmi. Tyto proměny mají často násilný, mocenský charakter.

Tu bude m.j. třeba ukázat, jak určité technické vynálezy a technologie vedou nejen k přestrukturování výrobních procesů, nýbrž i k změnám v politické a sociální oblasti. Klasickým příkladem může být historicky doložitelná změna způsobu obdělávání půdy v důsledku technického pokroku. Půlní pluh ve spojení s tažným zvířetem si vynucuje větší plochu obdělávaného pozemku než ruční nástroje - motyka, rýč. Traktor se stává plně efektivní, až když pozemek svými rozměry převyšuje míru, která byla ještě dostatečná pro koňský potah. Vynálezce traktoru však na tuto okolnost stěží pomyslel. Byl patrně veden jen záměrem odstranit dřinu spojenou s ručním resp. potahovým obděláváním půdy. Unikala mu řada souvislostí sociálně ekonomických. Nezbytným důsledkem vynálezu traktoru byla nutnost scelování pozemků. Na pořad dne se tak dostala vlastnická otázka, kategorie, která je na první pohled na hony vzdálena původním, čistě technickým úvahám. Z toho plyne, že produkty lidské činnosti jsou nadány zvláštní imanentní mocí, která se projevuje v celospolečenském měřítku v podobě tlaků a tendencí, vedoucích mnohdy až k změnám v mezilidských vztazích a v institucionální oblasti.^a

Jde o to, aby tyto imanentní síly se neproměňovaly v mocnosti bez pána^b, abychom vůči nim nestáli v panické hrůze a bezmoci jako

^a Srv. J.S.Trojan, *Problematika pracovní síly v kontextu hospodářského růstu sociálně ekonomiky*. Praha 1971, diplomová práce podaná na VŠE.

^b Srv. K.Barth, *Das christliche Leben*. Theologischer Verlag, Zürich 1976, str. 363-398. Nedostatek této jinak znamenité studie spatřuji: a) v malé pozornosti vůči genetickému poli moci, které je podle mého soudu třeba hledat v hospodářství. Proto politické absolutismy jsou nikoliv klíčovým příkladem mocností bez pána, nýbrž pouze jednou z transformací moci; b) v chybném předpokladu, že Bůh je původcem moci bez

Goethův čarodějův učeň tváří v tvář živlům puštěným ze řetězu. Zároveň jde o to, aby případné změny, které jsou jimi navozeny, probíhaly humánním způsobem a nezatěžovaly společnost nadlouho mravní hypotékou.

Teprve analytickým sestupem do přediva složitých vztahů mezi věcnými a lidskými stránkami hospodářského života a schopností vyložit jejich vzájemnou spjatost prokáže theologická reflexe zralost k interdisciplinárnímu rozhovoru. Až dosud byla nakloněna upřednostňovat v hospodářské problematice povytce morální stránky - a nezřídka proto upadla do moralismu. Chápala hospodářský život na všech úrovních jako přímou a nezprostředkovanou záležitost aktivity lidských subjektů. Hospodářství se jí redukovalo na mezilidské vztahy a klíčem k jeho pochopení pro ni byly kladné a záporné vlastnosti lidí. K této teoretické chybě přistupovala i slabá úroveň a malá účinnost sociálně-politických programů, jak to dokládá historie reformismu křesťanské ražby zejména v Evropě až do šedesátých let našeho století.

Theologie se ovšem nemůže spokojit konstatováním propojenosti lidských a věcných stránek hospodářského života na pozadí problematiky moci, její geneze a distribuce. Stojí před úkolem předložit určité pojetí člověka, v jehož světle by posuzovala problematiku lidské účasti v ekonomické oblasti. To nás vede k druhému okruhu otázek.

2. Lidský činitel v hospodářství

Mluvím-li o určitém obrazu člověka, nemám na mysli utopický ideál, který by buď v ničem anebo jen vzdáleně navazoval na člověka dnešních dějin. Jde spíše o dvojí úkol: na jedné straně ukázat, jak zdárné fungování hospodářství a jeho rozvoj vyžaduje dnes novou kvalitu lidského činitele; na druhé straně podtrhnout skutečnost, že takový člověk se jen sporadicky objevuje na "trhu nabídky", že je bytostí adventu, někým, kdo má teprve přijít. Náš text tím nabývá dvojí dikce: analýza jde ruku v ruce s očekáváním.

Přechodem k postindustriální éře, která je charakterizována růstem terciálního sektoru, mění se postavení člověka jako pracovní síly v ekonomickém životě. Je vytlačován z přímé účasti na výrobním procesu (automatizace a robotizace) do sektorů předvýrobních (věda, výzkum, konstrukce), komerčních, plánovacích, poradenských atd.

pána. (Srv. str. 366: "Absolutistisch sich gebärden können sie wohl, absolute Gewalten (daran hindert sie übrigens auch ihre Vielheit), effektiv herrenlos können sie nicht werden, so gewiß Gott auch ihr Schöpfer ist und auch sie seine Geschöpfe und zu seiner Verfügung bleiben.")

V těchto oblastech se kladou vysoké nároky na vzdělání, na schopnost imaginace a předvídání, alternativního myšlení a celostního pohledu - tedy na určité kvality, jež byly v éře extenzivní průmyslové výroby takřka všeobecně postradatelné, a jimiž proto vynikali jen někteří nadprůměrní jedinci a to ještě většinou mimo výrobní proces. Imaginativní a předvídací procesy urychluje kompjuterizace, která současně demokratizuje vzdělání, byť zatím převážně technického rázu, a přispívá k tomu, že kvalitativní stránka lidského činitele se dostává v stále stoupající míře na pořad dne. Navíc úroveň moderního hospodářství umožňuje v nejvyspělejších zemích zvyšovat rozsah volného času, a to nejenom zkracováním pracovní doby; strukturální změny v důsledku intenzivní modernizace vyřazují, jak se zdá natrvalo, určitou část společnosti z pracovního procesu. Okolnost, že to zatím v západních zemích probíhá pod titulem nucené nezaměstnanosti se všemi negativními sociálně-ekonomickými důsledky, nesmí nám zavírat oči před tím, že jsme zřejmě poprvé v dějinách naší civilizace dospěli k bodu, kdy striktní vázanost důchodu (příjmu) na výkon se začíná uvolňovat, a kdy se společnost může dynamicky rozvíjet i tehdy, bude-li pracovně zapojena jen část jejích členů.

Co s volným časem? Jak spojit čas práce a čas volna v ústrojný celek tak, aby v obou sférách byl člověk humanizován, dosahoval hlubších duchovních dimenzí a stával se tak bytostí, o které apoštol Pavel věří, že doroste "zralého lidství, měřeno mírou Kristovy plnosti" (Ef 4,13)?

Všechny tyto jevy ohlašují, že ekonomika v poslední čtvrtině našeho století vyžaduje jiný typ subjektu hospodářské aktivity, než tomu bylo v období průmyslové civilizace^a. Vstoupili jsme do času, kdy ekonomika začíná přecházet v οἰκονομία^b, to jest v takový pobyt lidské--pospolitosti v dějinách, kdy důvodem i potřebou hospodářství přestává být výlučně výroba statků a stává se jím rozvoj samotné pracovní síly--člověka.^c

^a Srv. mou starší práci: *Hodnota pracovní síly a její reprodukce*, z r. 1973.

^b Οἰκονομία na rozdíl od ekonomiky přestává být partikulární lidskou činností; poněvadž se jejím nositelem stává nikoliv pracovní síla s oměněnými parametry, nýbrž člověk s rostoucím spektrem kvalifikací, nabývá ekonomika ve věku οἰκονομία univerzálního charakteru; do jejího horizontu se přesouvají otázky uspořádání (νόμος vskutku lidského pobytu celé lidské rodiny (οἶκος)).

^c Samozřejmě nelze nevidět, že tento civilizační přesun je doprovázen nebezpečnými jevy: ekologická krize, nesmírné mrhání prostředky na zbrojení, rostoucí chudoba rozsáhlých oblastí světa. Podle mého soudu nelze však tyto negativní jevy spojovat jen s rozvojem hospodářství. Padají zčásti na vrub i politickému uspořádání, přebujelé konzumní mentalitě, bezohlednému sledování mocenských zájmů a priorit atd.

Jestliže se do popředí hospodářského života stále častěji dostávají kvalitativní stránky lidského činitele^a, klade to i na poselství křesťanských církví a theologickou reflexi zvýšený nárok. Jakým způsobem přispějí k tomu, aby odvaha k budoucnosti, vůle ke kritickému přesahování, otevřenost vůči alternativním řešením se staly základní duchovní výbavou člověka věku οἰκονομία? Mnohde je tomu zatím tak, že víra v pokleslé podobě odkazuje k zdroji, z něhož člověk čerpá sílu k úkolům povýtce v osobních vztazích. Převládajícím tématem theologické etiky, kázání a pastýřské péče bývá člověk ve vztahu k Bohu a bližnímu. K tomu však přistupuje dnes povinnost ukázat, že i v společenské rovině a pro hospodářství jako takové je tento zdroj nezbytný, protože nás uschopňuje vidět úkoly v celostné perspektivě, v planetárním rozměru. To dává naší odpovědnosti univerzální zaměření, v němž jsme s to zahlédnout své dílčí zájmy a vazby v kritickém světle a vystavit je osvobodivému pročištění. Jestliže Boží příběh v dimenzích našich dějin i celého kosmu, do něhož je zasazen v naznačené míře i pohyb οἰκονομία, tvoří zdroj naší orientace, je zřejmé, že homo novus musí v plnosti teprve přijít. Stojíme tu tváří v tvář nouzi, která se dá překonat jen eschatologickou nadějí. "Ještě se neukázalo, co budeme" (1Jan 3,2). To nás však o to mocněji má přivést k starostem a problémům dneška.

Theologie a ekonomie

Na předcházejících stránkách byl zkoumán vztah theologie a hospodářství. Měli jsme před sebou komplex aktivit, jež se každodenně realizují v různých společenských útvech a rovinách. Tyto aktivity mají ovšem i svou teorii. Ta je rozlišuje podle rozsahu a významu, vymezuje jejich vzájemné vztahy, pokouší se formulovat základní tendence jejich vývoje.

I teorie hospodářství si v posledních desetiletích uvědomuje, že ekonomika ve všech oblastech světa nabývá nových dimenzí; produkce užitných hodnot pro stále rostoucí masu obyvatelstva všech kontinentů se uskutečňuje jen za cenu intenzivní těžby, omezených surovinových zdrojů a rostoucího znečišťování přírody. Ekologický rámec se stává pro ekonomické aktivity tradičního typu stále těsnější a zachování

^a V ekumenické diskusi se od 70. let klade důraz na kvalitu života jako kritérium zdravě fungující ekonomiky. Kvalitu života můžeme pochopit jako širší zázemí, v němž se kultivují kvalitativní stránky pracovní síly--člověka. (Srv. již zmíněnou knihu M.Lindquista.)

ekonomických procesů náročných na energetické a surovinové zdroje hrozí katastrofou. I když tísnivé prognózy Římského klubu byly v proudu diskusí poněkud opraveny, zejména pokud se týče využitelných zásob surovin, prudké zhoršení kvality životního prostředí je dnes předmětem vážných starostí vlád takřka všech zemí. Ekonomie si uvědomuje daleko silněji než kdykoliv předtím, že pokud by hospodářské procesy probíhaly nadále na nynějším stupni techniky a technologie, ohrozily by další významné oblasti společenského života a představovaly by záhy hrozbu pro celou biosféru. Ekonomika, jež dnes ještě poskytuje lidstvu prostředky k tvorbě lidského světa a je tedy pozitivní mocí, by zanedlouho, nedojde-li k zásadnímu obratu, přerostla v moc zkázy a negace.

Ty tam jsou doby, kdy bylo možno definovat v rámci hospodářské teorie ekonomiku jako lidskou činnost, která usiluje získat užité hodnoty s minimem nákladů anebo, jak je tomu u nás, dokonce ve formě základního "zákona" jako úsilí zabezpečit uspokojování stále rostoucího spektra potřeb lidí. Taková pojetí byla veskrze bezstarostná vůči prostředí, v němž ekonomické procesy probíhají, a nebrala ohled na důsledky, jimiž zasahují další společenské aktivity. Máme ještě v paměti kouřící tovární komíny na bankovkách z padesátých let, hrozivý protiklad bukolické scény pokojně se pasoucích oveček, symbolizující civilizaci předindustriální.

Dnes je zřejmé, že ekonomika nabývá planetárních dimenzí a bezprostředně působí na kvalitu života, a to nejen lidského společenství, nýbrž i samotné přírody. Stává se nejen lidskou otázkou. Je spoluurčovatelkou osudu Země.

Proto se pro ni klade, patrně poprvé v dějinách, otázka celku a základních předpokladů jí samé, tedy problém, který nositelům ekonomických aktivit v minulosti z pochopitelných důvodů nepřicházeli vůbec na mysl. Ekonomika se rozvíjela místně, nejvýše v míře jednoho státu a naprosto vyjimečně v kontinentálních dimenzích. Jestliže se hospodářství v posledních desetiletích stalo v důsledku kompjuterizace a satelizace světovým fenoménem, klade se před ním, a především pro jeho teorii problém světa jako celku. A to je situace, kdy sebevývojem je konfrontováno v praxi i teorii s otázkami, které byly živé odjakživa ve filosofii i teologii^a.

^a Podobný vývoj můžeme sledovat i v jiných vědeckých disciplínách, např. v moderní astrofyzice, kde se naráží na problém počátku, konečna, celku apod.

V okamžiku, kdy se předmětem ekonomie stávají úvahy o celosvětovém dopadu ekonomických aktivit, otázky ekologické a problémy kvality života, tedy otázky přesahující dílčí operativní hlediska; v době, kdy se v ekonomických modelech začíná zdůrazňovat úloha lidského činitele, stává se též zřejmější, že ekonomická teorie bude s to si osvojit nové pohledy na tyto problémy jen tehdy, vstoupí-li do rozhovoru s filosofií a teologií. Dostáváme se do fáze, kdy úzká specializace vědních disciplín jednotlivých oborů neposkytuje dostatečný materiál pro zvládnutí problematiky, která nabývá celostního charakteru.

Stojíme na prahu nového dialogu, v němž však budeme muset kriticky vážit nejen nejhlubší předpoklady ekonomických aktivit, nýbrž i samotný typ myšlení, který je až dosud vyvolává v život, a jenž sám pro svou manipulativní a objektivizující povahu (příroda a její součásti: suroviny, produkty byly pochopeny jako "předměty") - napomáhal k tomu, že jsme civilizačně dospěli k osudové křižovatce.

Vztak k přírodě a celé planetě, otázka po smyslu života a poslání člověka, odpovědnost vůči přicházejícím generacím a další podobné otázky naznačují okruh, do něhož svými příspěvky musí vstoupit jak hospodářská teorie, tak i filosofie, a v neposlední řadě i teologie.

(Vánoce 1985)

ZUSAMMENFASSUNG

Wirtschaft und Wirtschaftstheorie werden heutzutage zur Menschenfrage im planetarischen Ausmaß, da die Intensität der wirtschaftlichen Dependenz des modernen Menschen ist unvergleichbar größer als je her. Aber auch die Theologie ist auf die Erörterung der Menschenfrage ausgerichtet. Demzufolge besteht - abgesehen von der äußerlichen Entfernung - zwischen Wirtschaft (Wirtschaftstheorie) auf der einen Seite, und Theologie und kirchlicher Praxis auf der anderen, ein tiefgreifender Zusammenhang. Immer öfter rücken die qualitativen Aspekte des menschlichen Faktors in den Vordergrund des wirtschaftlichen Lebens, eines Fragenkomplexes also, der zugleich ein Forschungsfeld für die theologische Anthropologie darstellt. Hier wird das Problem der Macht vordergründig.

Wirtschaft im planetarischen Ausmaß wirkt nicht nur unmittelbar auf die Lebensqualität der menschlichen Gemeinschaft, sondern der Natur selber. Dabei vermag die Wirtschaftstheorie auf Grund eigener gedanklicher Voraussetzungen die Problematik ihrer Mitverantwortung